

Amicus Curiae Görüşü

Profesör Doktor Başak Çalı ve Hakikat Adalet Hafıza Merkezi tarafından
Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'ne saygıyla sunulur

Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Zamanaşımı: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

İçindekiler

2. Ağır insan hakları ihlalleri	3
3. Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Zamanaşımı Uygulamasına İlişkin Genel Kurallar	4
3.1. İnsan Hakları Sözleşme Hukukunda Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Özel Düzenlemeler	7
3.2. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi'nin Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Esnek Hukuk Standartları	8
3.3 Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri Denetim Organlarının Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Standartları	10
3.4 Karşılaştırmalı İnsan Hakları Hukukunda Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı İlişkisi.....	12
4. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı	14
4.1 Genel ilkeler: Haklar Hiyerarşisinde AİHS'nin 2. ve 3. Maddelerinin Üstün Yeri.....	14
4.2 AİHS'nin 7. Maddesinin 2. ve 3. Maddeleri Işığında Yorumlanması Gerekliği	16
4.3 AİHM'nin Ağır İnsan Hakları İhlalleri ile Zamanaşımı İlişkisine Dair İçtihadının Anayasa Mahkemesi Bakımından Doğurduğu Sonuçlar	18
5. Türkiye'de Zorla Kaybetmeler ve Zamanaşımı	19
6. Sonuç	20
KAYNAKÇA	23

1. Giriş

Bu *amicus curiae* görüşü ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda iç hukukta düzenlenen zamanaşımı kuralları ile ilgili olarak uluslararası insan hakları hukuku ve karşılaştırmalı insan hakları hukukunda ortaklaşan hukuki yaklaşımları Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin değerlendirmesine sunmayı amaçlamaktadır.

Görüş, hem Türkiye için bağlayıcı olan insan hakları hukuku sözleşmelerini ve bu sözleşmelere dayanan mahkeme içtihatlarını, hem de Türkiye için doğrudan bağlayıcılığı olmasa da uluslararası insan hakları hukuku ve karşılaştırmalı insan hakları hukukunda ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı konusunda ortaya çıkan ve Anayasa Mahkemesi içtihadı bakımından önem arz eden gelişmeleri ele almaktadır.

Görüş, yalnızca ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda zamanaşımı kurallarıyla ilgili ortaya çıkan yaklaşımları değerlendirmektedir. Savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçlarını içine alacak şekilde ifade edilen uluslararası suçlar bakımından zamanaşımı kurallarıyla ilgili ortaya çıkan yaklaşımlar bu görüşün kapsamı dışındadır.

Değerlendirme ilk olarak ağır insan hakları ihlallerinin uluslararası insan hakları hukukundaki tanımı üzerinde duracaktır. İkinci olarak Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Konseyi organlarınca ve karşılaştırmalı insan hakları hukukunda ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı kuralları arasındaki ilişkinin nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır. Üçüncü olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin (AİHS) 2., 3. ve 7. maddeleri bakımından zamanaşımına yaklaşımı özetlenecektir. Dördüncü olarak tüm bu standartlar ışığında Türkiye'de ağır insan hakları ihlallerinden biri olan zorla kaybetmelere ilişkin cezai süreçlerde uygulanan zamanaşımı kuralları incelenecektir. Sonuç bölümünde, Anayasa Mahkemesi'nin ağır insan hakları ihlalleri bakımından etkili bir başvuru yolu olabilmesi için ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda zamanaşımı kurallarının koruduğu hukuk güvenliği ilkesinin etkili başvuru hakkı, etkili soruşturma yapma yükümlülüğü ve hakikat hakkı ışığında okunması gerekliliğinin önemi üzerinde durulacaktır.

2. Ağır insan hakları ihlalleri

Ağır insan hakları ihlalleri, hem Birleşmiş Milletler hukukunda¹ hem de bölgesel insan hakları mahkemeleri ve diğer insan hakları sözleşme organlarınca² yaygın olarak kullanılan hukuki bir nitelendirme değildir.

Bu hukuki nitelendirme, dar anlamıyla kamu gücünün iştiraki, bilgisi ya da kontrolü dahilinde gerçekleşen zorla kaybetmeleri, yaşam hakkı ve işkence yasağı ihlallerini kapsar. İhlallerin ağırlığı, hem hiçbir koşulda askıya alınamayacak hakların ihlal edilmesine hem de bunun devletin katılımı ya da ihmali sebebiyle gerçekleşmesine dayanmaktadır.

Uluslararası insan hakları içtihadında zorla kaybetme, yaşam hakkı ve işkence yasağının ötesinde diğer hakların da ‘ağır’ ihlallerinin olabileceği kabul edilmektedir.³ Geniş kapsamda değerlendirilen ağır insan hakları ihlalleri bu görüşün kapsamı dışında kalmaktadır. Görüşte ağır insan hakları ihlali teşkil eden eylemlerden zorla kaybetme, işkence ve yaşam hakkının ihlalini oluşturan eylemler ele alınmıştır.

¹ Ağır insan hakları ihlalleri nitelendirmesinin Birleşmiş Milletler bünyesindeki en önemli hukuki dayanaklarından biri olarak bakınız: BM Genel Kurulu, “Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsani Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kurallar” [Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law], A/RES/60/147, 16 Aralık 2005. (İngilizce: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/60/147;

Türkçe: <http://www.insanhaklarisavunuculari.org/dokumantasyon/items/show/357>).

² Ağır insan hakları ihlalleri nitelendirmesinin Avrupa Konseyi bünyesindeki kullanımını için bakınız: Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, “Ağır İnsan Hakları İhlalleri Bakımından Cezasızlığın Sona Erdirilmesine Yönelik Rehber İlkeler” [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Eradicating Impunity for Serious Human Rights Violations], 30 Mart 2011 tarihli 1110. Bakan Yardımcıları toplantısında kabul edilen Kılavuz İlkeler. (İngilizce: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cd111;

Türkçe: <http://failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/Avrupa-Konseyi-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-El-Kitaplar%C4%B1-A%C4%9F%C4%B1r-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-%C4%B0hlallerinde-Cezas%C4%B1z%C4%B1-%C4%9F%C4%B1n-Ortadan-Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-2013.pdf>).

³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı ışığında Avrupa Konseyi ağır insan hakları ihlallerini “devletlerin AİHS uyarınca yükümlü oldukları eylemler ile AİHM içtihatları çerçevesinde ceza kanunu hükümlerinin yürürlüğe konulması yükümlülüğünü kapsamaktadır. Bu yükümlülükler, yaşam hakkı (AİHS’nin 2. maddesi), işkence veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya ceza yasağı (AİHS’nin 3. maddesi), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (AİHS’nin 4. maddesi), özgürlük ve güvenlik hakkının belirli yönleri (AİHS’nin 5. maddesinin 1. fıkrası) ve özel ve aile hayatına saygı hakkı bağlamında (AİHS’nin 8. maddesi) ortaya çıkan yükümlülükler” şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. 2. Dipnot, II. Başlık, 3. Paragraf.

3. Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Zamanaşımı Uygulamasına İlişkin Genel Kurallar

Uluslararası insan hakları hukukunda ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda iç hukukta düzenlenen zamanaşımı kurallarını açık olarak ve her koşulda yasaklayan bir sözleşme bulunmamaktadır. Bununla beraber, ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda iç hukukta mevcut olan zamanaşımı kurallarının nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili *Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme*⁴ ve *Amerikalılar Arası Kişilerin Zorla Kaybedilmesine Dair Sözleşme*'de⁵ özel düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca yerleşikleşmeye başlamış uluslararası esnek hukuk kurallarında ve uluslararası yargısal ve yarı-yargısal kararlarda konuyla ilgili ilke ve prensipler yer almaktadır.

Diğer bir deyişle, uluslararası insan hakları hukuku bir bütün olarak ele alındığında ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı ilişkisi konusunda kayda değer bir dizi uluslararası standart olduğu tespiti, bu konuda hiçbir düzenleme olmadığı tespitinden daha yerindedir. Söz konusu **uluslararası standartlar iç hukukta hukuk güvenliği ilkesini güvence altına alan zamanaşımı kurallarının, ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda mutlak kurallar olarak uygulanmaması gerektiğinin altını çizmektedir**. Buna göre hukuk güvenliği ilkesi, hakikat hakkı, etkili başvuru hakkı ve sorumluların etkili olarak soruşturularak cezalandırılması yükümlülüğü ile beraber değerlendirilmelidir.

Zorla kaybetmelerin ya da yaşam hakkı veya işkence yasağı ihlalinin söz konusu olduğu ağır insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde, ihlallerin ağırlığı bu yorumun yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ağır insan hakları ihlallerinin mevcudiyeti halinde iç

⁴ BM Genel Kurulu, "Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme" [International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance], E/CN.4/2005/WG.22/WP.1/Rev.4, 20 Aralık 2006. (İngilizce: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/61/53; Türkçe: <http://failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/BM-B%C3%BCt%C3%BCn-Ki%C5%9Filerin-Zorla-Kaybedilmeden-Korunmas%C4%B1na-Dair-Uluslararası%C4%B1-S%C3%B6zle%C5%9Fme.pdf>). 2016 yılının Aralık ayı itibariyle Sözleşme'yi 96 devlet imzalamış ve 54 devlet Sözleşme'ye taraf olmuştur.

⁵ Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreteri, "Amerikalılar Arası Kişilerin Zorla Kaybedilmesine Dair Sözleşme" [Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons], 9 Haziran 1994. (İngilizce: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>). 2014 yılı itibariyle Amerikan Devletleri Örgütleri'ne üye olan 15 devlet Sözleşme'ye taraf olmuştur. Yalnızca Nikaragua Sözleşme'yi imzalamış, ancak iç hukukunda onaylamadığı için henüz Sözleşme'nin tarafı olmamıştır.

hukuktaki zamanaşımı kuralları etkili soruşturma ve cezalandırma yükümlülüğünü veya etkili başvuru hakkı ile hakikat hakkını ihlal etmeyecek şekilde uygulanmalıdır. Hukuk güvenliği ilkesini güvence altına alan zamanaşımı kuralları failer için cezasızlık zırhı oluşturacak ve ağır insan hakları ihlallerine ilişkin hakikatin ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde yorumlanmamalıdır. Çünkü bu durumda zamanaşımı kuralların hukuk güvenliğini koruma amacını yitirmiştir.

Etkili başvuru hakkı, genel anlamıyla, hak ihlali iddialarının resmi bir organ tarafından tanınmasını ve ihlalden etkilenen kişilere uygun bir giderim yolu sağlanmasını garanti altına alır. Uluslararası ve bölgesel sözleşmelerle⁶ korunan bu hak, ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda devletlere bu ihlalleri çözüme kavuşturabilecek hukuki bir organ sağlama yükümlülüğü yükler.⁷ Başvuru yolunun bir hak ihlali iddiasını önleyebilmesi, devam etmekteyse sonlandırabilmesi veya sona ermiş bir hak ihlalini karara bağlayabilmesi ve bunun için uygun bir giderim sunabilmesi halinde ancak etkililiğinden söz etmek mümkün olabilir. Yine, vuku bulmuş bir hak ihlali iddiası söz konusu olduğunda, tazminat ödenmesinin yanı sıra sorumluların ortaya çıkarılması bakımından da yeterli güvencelerin sağlanması gerekmektedir.⁸ Kamu otoriteleri insan hakları ihlallerini ciddi bir şekilde soruşturmadığı ve bu ihlaller hakkındaki hakikati gizlediği takdirde etkili başvuru hakkının ihlali söz konusu olmaktadır.

İnsan hakları ihlallerini çevreleyen koşullar hakkında soruşturma yapılması ve hakikatin ortaya çıkartılması etkili başvuru hakkının kritik unsurlarıdır. Bu bağlamda uluslararası insan hakları hukukunda bir soruşturmanın etkililiğini değerlendirmek için ölçütler oluşturulmuştur. Bunlar sadece soruşturmaların etkili olmasını değil aynı

⁶ Örneğin bkz. Bkz. Birleşmiş Milletler, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” [Universal Declaration of Human Rights], 10 Aralık 1948, Madde 8; “Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi” [International Covenant on Civil and Political Rights], 16 Aralık 1966, Madde 2; “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination], 21 Aralık 1965, Madde 6; “Birleşmiş Milletler, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women], 18 Aralık 1979, Madde 2; “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi” [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms], 4 Kasım 1950, Madde 13.

⁷ Uluslararası Hukukçular Komisyonu, “Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Etkili Başvuru ve Onarım Hakkı: Uygulayıcılar için bir Rehber” [The Right to a Remedy and to Reparation for Gross Human Rights Violations: A Practitioners’ Guide], Cenevre, Aralık 2006, Sayfa 56.

⁸ Benzer yöndeki AİHM kararları için bkz. *Ramirez Sanchez/Fransa*, B. No: 59450/2000, 4 Temmuz 2006, Paragraf 157-160; *Aksoy/Türkiye*, B. No: 21987/93, 18 Aralık 1996, Paragraf 95.

zamanda hakikatlerin ortaya çıkarılmasını ve sorumluların kovuşturulmasını ve cezalandırılmasını sağlamak için temel oluşturduklarından dolayı çeşitli uluslararası organların uygulama ve içtihatlarında yinelenen kriterlerdir. Buna göre bir soruşturmanın etkili olabilmesi için tarafsız ve bağımsız organlar tarafından hızlı ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi, sorumlu kişilerin tespiti ve cezalandırılmasını sağlamaya yetkin olması, mağdurların ve yakınlarının soruşturmaya katılımının sağlanması gerekmektedir.⁹

“Meydana gelen ağır insan hakları ihlallerin nedenleri, olguları ve koşullarıyla ilgili, faillerin ve teşvik edenlerin kimlikleri de dahil olmak üzere tam ve eksiksiz şekilde hakikate ulaşma hakkı”¹⁰ olarak tanımlanan hakikat hakkının, günümüzde insan hakları hukukunun gelişmekte olan temel prensipleri arasında yer aldığı ve ağır insan hakları ihlallerine yönelik çalışmalarda merkezi bir rol oynadığı kabul edilmektedir. “Ağır insan hakları ihlalleri mağdurlarının, ailelerinin ve bir bütün olarak toplumun mümkün olan en geniş ölçüde hakikat hakkının tanınmasının uluslararası toplum tarafından teşvik edilmesi gerektiği” birçok kez vurgulanmıştır.¹¹ Bunların yanı sıra hakikat hakkının zamanaşımına tabi olamayacağı da altı çizilmiştir.¹²

Açıktır ki ağır insan hakları ihlallerine ilişkin yürütülen cezai süreçlerin, bu ihlallerin nedenleri ve faillerin kimlikleri ortaya çıkartılmadan zamanaşımından dolayı sona erdirilmesi mağdurların, mağdur yakınlarının ve tüm toplumun hakikat hakkının ihlalini de gündeme getirecektir. Hakikat hakkından doğan yükümlülüklerin yerine

⁹ Uluslararası Hukukçular Komisyonu, “Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Etkili Başvuru ve Onarım Hakkı: Uygulayıcılar için bir Rehber” [The Right to a Remedy and to Reparation for Gross Human Rights Violations: A Practitioners’ Guide], Cenevre, Aralık 2006, Sayfa 57-59.

¹⁰ Bkz. BM İnsan Hakları Komisyonu, Bağımsız Uzman Diane Orentlicher, “Cezasızlıkla Mücadele Yoluyla İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Güncellenmiş Prensipler” [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity], E/CN.4/2005/102/Add.1., 08 Şubat 2005, 2. Prensiptir. (İngilizce: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/109/00/PDF/G0510900.pdf?OpenElement>; Türkçe: <http://failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/BM-Ekonomik-Sosyal-Konsev-Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z-Uzman%C4%B1-Diane-Orentlicherin-Ki%C5%9Fisel-Dokunulmazl%C4%B1k-ile-M%C3%BCcadeleyle-%C4%B0lgili-Prensipler-Hakk%C4%B1ndaki-Raporu-2005.pdf>)

¹¹ Örneğin bkz. BM İnsan Hakları Komisyonu, “Hakikat Hakkı” [Right to Truth], A/HRC/RES/9/11, 24 Eylül 2008, Sayfa 3-4. (İngilizce: http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_9_11.pdf). BM İnsan Hakları Komisyonu, “Hakikat Hakkı” [Right to Truth], A/HRC/RES/12/12, 12 Ekim 2009, Sayfa 3-4. (İngilizce: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/165/99/PDF/G0916599.pdf?OpenElement>).

¹² Bkz. 10. Dipnot, 4. Prensiptir.

getirilmesinde zamanaşımı kurallarının engel teşkil etmemesi için, ağır insan hakları ihlallerine ilişkin soruşturma ve kovuşturmaların etkili bir başvuru yolu niteliği taşımadıkları sürece zamanaşımı sürelerinin işletilmemesi gerekmektedir. Bunun sebebi bu gibi durumlarda hukuk güvenliği ilkesini koruyan zamanaşımı kurallarının bu işlevini artık yitirmiş olmasıdır. Bu standartlar söz konusu soruşturma ve kovuşturmaların hiçbir şekilde zamanaşımına uğramaması gerektiğinin savunulmasına da izin vermektedir.

3.1. İnsan Hakları Sözleşme Hukukunda Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Özel Düzenlemeler

Uluslararası insan hakları sözleşme hukukunda ağır insan hakları ihlalleri ile iç hukuktaki zamanaşımı kuralları ilişkisine dair en açık ve özel düzenleme 2006 tarihli *BM Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme*'de yer almaktadır. Söz konusu Sözleşme ağır insan hakları ihlallerinden zorla kaybetmelere dair bir dizi düzenleme öngörmekte ve zorla kaybetmeler özelinde iç hukuktaki zamanaşımı kurallarının nasıl uygulanacağını kurala bağlamaktadır. Türkiye'nin henüz taraf olmadığı bu Sözleşme'nin 8. Maddesinin 1. Fıkrasının (b) Bendi bir zorla kaybetme vakası meydana geldiğinde, bu eylemin süreklilik taşıyan niteliği de göz önünde bulundurularak, zamanaşımı süresinin eylem sona erdikten sonra başlayacağını hükme bağlamaktadır.¹³ Sözleşme'nin 8. Maddesinin 2. Fıkrası, ayrıca, devletlere suçun mağdurlarına zamanaşımı süresi içinde etkili bir hukuki başvuru yolu sağlama yükümlülüğü de getirmiştir.¹⁴

Bölgesel sözleşme hukukunda da benzer bir şekilde zorla kaybetme eylemine özgü 1994 tarihli *Amerikalılar Arası Kişilerin Zorla Kaybedilmesine Dair Sözleşme*'de, bu eylem meydana geldiği zaman iç hukuktaki zamanaşımı kurallarının nasıl uygulanacağına ilişkin özel bir düzenleme bulunmaktadır. Bu Sözleşme, yukarıda

¹³ Bkz. "Zorla kaybedilme olaylarında zamanaşımı uygulayan bir Taraf Devlet, cezai kovuşturma açısından bu süre için aşağıdaki hususları gözetecektir: (a) zamanaşımı süresinin uzun ve fiilin ağırlığı ile orantılı olarak belirlenmesi; (b) fiilin süreklilik taşıması durumu da göz önüne alınarak, zaman aşımı süresinin gözaltında kaybedilme fiilinin sona erdiği tarihten itibaren başlatılması". Bkz. 4. Dipnot, Madde 8/1-b.

¹⁴ Bkz. "Taraf Devletlerden her biri, zorla kaybedilme mağdurlarının zamanaşımı süresi içinde gerekli tazminatı almalarını sağlayacaktır." Bkz. 4. Dipnot, Madde 8/2.

anılan BM Sözleşmesi'nden daha ileriye giderek, zorla kaybetme olaylarına ilişkin hukuki süreçlerde zamanaşımı sürelerinin hiçbir şekilde işletilemeyeceğini belirtmektedir. Sözleşme'nin 7. Maddesinin 1. Fıkrası, zorla kaybetmeler ile ilgili suç ve cezaların iç hukuktaki zamanaşımı kurallarına tabi olamayacağını hükme bağlamaktadır.¹⁵

3.2. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi'nin Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Esnek Hukuk Standartları

İç hukuktaki zamanaşımı kurallarının ağır insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde nasıl uygulanması gerektiği hem BM düzeyinde hem de Avrupa Konseyi nezdinde önemli esnek hukuk standartlarına konu olmuştur.

BM Özel Raportörü Diane Orentlicher tarafından kaleme alınan 8 Şubat 2005 tarihli *Cezasızlıkla Mücadele Yoluyla İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Güncellenmiş Prensipler*'in 23. Prensibine göre “etkili bir hukuki başvuru yolu bulunmadığı sürece cezai süreçlerde hem dava hem de ceza zamanaşımının işletilemez.”¹⁶ 18 Şubat 2005 tarihinde uluslararası insan hakları hukukundaki gelişmeler ışığında tekrardan güncellenen bu *Prensipler*'de Diane Orentlicher, uluslararası içtihatla genel eğilimin zamanaşımına uğrayamayacak uluslararası suçların sadece insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarından ibaret olmadığı, aynı zamanda diğer ağır insan hakları ihlallerini de kapsadığı yönünde olduğunu belirtmiştir.¹⁷

16 Aralık 2005 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen *Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsani Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kuralları* 'nda ise ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı ilişkisi konusunda daha geniş düzenlemeler öngörülmüştür. Zamanaşımını düzenleyen 4. prensibe göre “ağır insan

¹⁵ Bkz. 5. Dipnot, Madde 7/1.

¹⁶ Bkz. 10. Dipnot, 23. Prensip.

¹⁷ Bkz. BM İnsan Hakları Komisyonu, Bağımsız Uzman Diane Orentlicher tarafından tekrardan güncellenen Prensipler, E/CN.4/2005/102, 18 Şubat 2005, 47. Paragraf. (İngilizce: <http://www.refworld.org/pdfid/42d66e7a0.pdf>)

hakları ihlalleri ve ciddi insani hukuk ihlallerinde zamanaşımı kuralları uygulanmamalıdır.”¹⁸ Bu düzenlemeye göre etkili başvuru yollarının mevcudiyetinden bağımsız olarak ağır insan hakları ihlallerinin soruşturulması ve kovuşturulması hiçbir şekilde zamanaşımına tabi tutulamayacaktır.

BM bünyesindeki esnek hukuk standartlarına paralel olarak Avrupa Konseyi bünyesinde de konuyla ilgili önemli prensipler mevcuttur. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından düzenlenen *Ağır İnsan İnsan Hakları Bakımından Cezasızlığın Sona Erdirilmesine Yönelik Rehber İlkeler*'e göre “devletler, ağır insan hakları ihlallerinin soruşturulmasını ve fail olduğu iddia edilen kişiler hakkında kovuşturma yapılmasını olabildiğince desteklemelidir. Soruşturma ve kovuşturmaya ilişkin meşru kısıtlamalar ve sınırlamalar, amaca uygun olarak asgari seviyede uygulanmalıdır.”¹⁹ Buna göre ağır insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde iç hukukta düzenlenen zamanaşımı kurallarının amaca uygun ve asgari seviyede uygulanması gerekmektedir. Zamanaşımı kurallarının ağır insan hakları ihlalleri hakkında hakikatin soruşturma yürütülerek ortaya çıkarılmasını ya da failerin kovuşturularak hesap verebilirliğinin sağlanmasını engelleyecek şekilde uygulanamayacağı açıktır. Zira hakikat hakkını ihlal eden veya failere cezasızlık zırhı sağlayan durumlarda zamanaşımı kurallarının amaca uygun olarak uygulandığından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu noktada zamanaşımı kurallarının hukuk güvenliği ilkesini korumak amacıyla uygulandığını savunmak hukuka aykırılık teşkil edecektir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi ise 2005 yılında 1463 sayılı kararında ağır insan hakları ihlallerinden biri olan zorla kaybetmeyle ilgili olarak, mağdurun akıbeti ve bu bağlamdaki hakikatler aydınlatılıncaya kadar zorla kaybetme suçuyla ilgili zamanaşımının işlemeyeceğini belirtmektedir.²⁰ Bu düzenleme *BM Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme*'de yer alan zamanaşımı düzenlemesiyle aynı mantıktadır. Zorla kaybetme eyleminin süreklilik taşıyan özgül karakterinden yola çıkarak, zamanaşımı sürelerinin eylemin tamamlanacağı ana kadar işletilemeyeceğini belirtmektedir.

¹⁸ Bkz. 1. Dipnot, 4. İlke, 6. Paragraf.

¹⁹ Bkz. 2. Dipnot, 14. İlke.

²⁰ Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi, “Zorla Kaybetmeler” [Enforced Disappearances], Resolution 1463 (2005), Madde 10.3.3. (İngilizce: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17371&lang=en>)

3.3 Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri Denetim Organlarının Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı Kurallarıyla İlgili Standartları

Türkiye'nin taraf olduğu *BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi*²¹ ve *BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme*'de²² ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak her iki sözleşmenin denetleyici organı olan Komitelerin içtihatlarında ağır insan hakları ihlalleri ve zamanaşımı konusunda standartlar oluşturulmuştur.

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin denetleyici organı olan İnsan Hakları Komitesi, Arjantin ile ilgili Sonuç Gözlemleri'nde, cuntaya zamanaşımı yoluyla cezasızlık zırhı sağlayan 'Son Nokta Yasası' [Full Stop Law, *Ley de Punto Final*] eleştirilmektedir. Buna yasaya göre, yasanın yürürlük tarihinden itibaren 60 gün içinde soruşturması tamamlanmış davalar açılacaktır, ancak sonrasında çocuk kaçırma suçu dışında kalan davalar açılmayacaktır. Komite, askeri yönetim ve sıkıyönetim zamanlarında yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin faillerinin kovuşturulabilmesinin herhangi bir zaman sınırlamasıyla engellenmemesi gerektiğine işaret etmiştir.²³ Bunun temel sebebi 'Son Nokta Yasası'nda öngörülen zamanaşımı kuralının hukuk güvenliğini sağlama işlevini yitirmiş, bundan daha ziyade faillere cezasızlık zırhı tanıyacak şekilde düzenlenmiş olmasıdır.

İnsan Hakları Komitesi 31 No'lu Genel Yorumu'nda da destekleyici olarak özellikle işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele, yasadışı ve keyfi infaz ve zorla kaybetme gibi ağır ihlaller meydana geldiğinde söz konusu olan cezasızlık sorunuyla ilgili endişelerini dile getirerek, bu eylemlerin faillerinin hesap verebilirliğinin

²¹ BM Genel Kurulu, "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi" [International Covenant on Civil and Political Rights], 2200A (XXI) No'lu Karar, 16 Aralık 1966. (İngilizce: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>; Türkçe: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>).

²² BM Genel Kurulu, "İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme" [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment], 39/46 No'lu Karar, 10 Aralık 1984. (İngilizce: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cat.pdf>; Türkçe: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/25703--Iskence-ve-Diger-Zalimane,-Gayriinsani-veya-Kucultucu-Muamele-veya-Cezaya-Karsi-Sozlesme.pdf>).

²³ BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/CO/70/ARG, 15 Kasım 2000, 9. Paragraf. (İngilizce: <http://www.refworld.org/docid/3b39f0977.html>).

sağlanmasının önünde engel oluşturan zamanaşımı gibi uygulamaların kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴

İnsan Hakları Komitesi Hırvatistan ile ilgili yaptığı Sonuç Gözlemleri'nde de benzer bir şekilde Hırvat kamu otoritelerinin iç hukukta düzenlenen zamanaşımı sürelerinin Balkanlarda yaşanan savaş sırasında meydana gelen ağır insan hakları ihlallerinin kovuşturmasına imkân verecek şekilde uzatılmasını önermektedir.²⁵ Komite Panama ile ilgili Sonuç Gözlemleri'nde ise sadece sıkıyönetim veya savaş zamanlarında değil genel olarak ağır insan hakları ihlali oluşturan suçlarla ilgili zamanaşımı kurallarının kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁶

BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme'nin denetleyici organı olan İşkenceye Karşı Komite, ağır işkence vakalarında zamanaşımı kurallarının uygulanmaması gerektiğini içtihadında birçok defa yinelenmektedir.²⁷ İşkenceye Karşı Komite'nin 2012 yılında verdiği 3 No'lu Genel Yorum'unda da zamanaşımı kuralları işkence suçuna dair etkili başvuru hakkının önündeki engellerden biri olarak sayılmıştır.²⁸

Zorla kaybetmelerle ilgili ise BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu, *Süreklilik Taşıyan bir Suç Olarak Zorla Kaybetme* başlıklı Genel Yorumu'nda, zorla kaybetmenin süreklilik taşıyan fiillerin bir prototipi olduğu; fiilin kişinin özgürlüğünden alıkonulmasıyla başladığı ve devlet kişinin alıkonulduğunu kabul ettiği veya yeri ve akıbeti konusunda bilgi verdiği zaman tamamlandığı; bu nedenle zamanaşımı süresinin fiilin tamamlandığı andan itibaren işletilmeye başlaması

²⁴ BM İnsan Hakları Komitesi, 3 No'lu Genel Yorum'un yerini alan 31 No'lu Genel Yorum, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 Mayıs 2004, 18. Paragraf. (İngilizce: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F21%2FRev.1%2FAdd.13&Lang=en)

²⁵ BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/C/HRV/CO/2, 4 Kasım 2009, 10. Paragraf. (İngilizce: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2FHRV%2FCO%2F2&Lang=en).

²⁶ BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/C/PAN/CO/3, 17 Nisan 2008, 7. Paragraf. (İngilizce: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/PAN/CO/3&Lang=En).

²⁷ Bkz. *inter alia*, BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Karadağ, 3-21 Kasım 2008, 45. Oturum, CAT/C/MNE/CO/1, 10 Ocak 2009; BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Letonya, 5-23 Kasım 2007, 39. Oturum, CAT/C/LVA/CO/2, 19 Şubat 2008; BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Danimarka, 30 Nisan-18 Mayıs 2007, 38. Oturum, CAT/C/DNK/CO/5, 16 Temmuz 2007; BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, İtalya, 30 Nisan-18 Mayıs 2007, 38. Oturum, CAT/C/ITA/CO/4, 16 Temmuz 2007.

²⁸ BM İşkenceye Karşı Komite, 3. No'lu Genel Yorum, p. 38-40. (İngilizce: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FGC%2F3&Lang=en).

gerektiğini belirtmiştir.²⁹

3.4 Karşılaştırmalı İnsan Hakları Hukukunda Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı İlişkisi

Karşılaştırmalı insan hakları hukuku, özellikle Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Güney Amerika Devletleri Yüksek Mahkemeleri'nin yerleşik içtihadı, ağır insan hakları ihlalleri ile zamanaşımı kuralları ilişkisi konusunda önemli kaynaklar sunmaktadır. Söz konusu mahkemeler hukuk güvenliği ilkesini korumak amacıyla getirilen zamanaşımı kurallarının etkili bir hukuki başvuru yolu bulunmadığında uygulanması halinde bu amacından sapacağına altını çizmektedir.

Mahkeme'nin ağır insan hakları ihlali meydana geldiği zaman iç hukukta yer alan zamanaşımı kurallarının nasıl uygulanacağıyla ilgili verdiği ilk karar *Bulacio/Arjantin* kararıdır. Yasadışı ve keyfi infaz sonucu öldürülen bir genç ile ilgili olarak bir polise açılan ceza davasında Mahkeme, failin davanın zamanaşımı ile sonuçlanması için çabaladığını tespit etmiştir.³⁰ Buna ek olarak, yargılama makamının davanın zamanaşımı ile sonuçlanmasını engellemekte başarısız olduğuna karar vermiştir.³¹ Bu sebeplerle, Arjantin yerel ceza mahkemesinden, dava iç hukukta zamanaşımına uğramış olmasına rağmen, yargılamaya ve delil toplamaya devam etmesini ve bunun sonucunda da faili cezalandırılmasını talep etmiştir.³² *Bulacio/Arjantin* kararının en önemli özelliği, Arjantin Yüksek Mahkemesi'nin bu karara uyararak birinci derece mahkemesine zamanaşımı kurallarını göz ardı etmesini istemesi olmuştur. Arjantin Yüksek Mahkemesi, bu kararında failin savunma hakkının söz konusu karar ile sınırlandığının farkında olduğunu, ancak uluslararası hukuka uymak zorunda olduğunu da not etmiştir.³³

²⁵ BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu, Süreklilik Taşıyan bir Suç Olarak Zorla Kaybetme Genel Yorumu, Sayfa 3-4. (İngilizce: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GCEDCC.pdf>; Türkçe: <http://failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/BM-G%C3%B6zalt%C4%B1nda-Kay%C4%B1plar-%C3%87al%C4%B1C5%9Fma-Grubu-S%C3%BCreklik-Ta%C5%9F%C4%B1yan-bir-Su%C3%A7-Olarak-G%C3%B6zalt%C4%B1nda-Kay%C4%B1plarla-ilgili-Genel-G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F.pdf>).

³⁰ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Bulacio/ Arjantin* Kararı, 18 Eylül 2003, p. 24-25.

³¹ A.g.e., p. 13-14.

³² A.g.e., p. 17 - 121.

³³ Arjantin Yüksek Mahkemesi, "Espósito, Miguel Angel s/incidente de prescripción de la acción penal promovido por su defensa," La Ley [L.L.], 2004-E-224 (Arg.), 23 Aralık 2004, p. 16. Aktaran: Fernando Felip e Basch, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin Devletlerin İnsan Hakları

Zamanaşımı kurallarının ağır insan hakları ihlallerine karışan failer için bir cezasızlık zırhı sağladığı hallerde, hukuk güvenliği ilkesini koruma amacı ortadan kalkacağı için uygulanmaması gerekliliği Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Gómez-Paquiyaui Brothers/Peru* kararında teyit edilmiştir. Bu kararda fail, davanın zamanaşımı ile sonuçlanması için özel bir çaba sarf etmemesine rağmen, Mahkeme dava konusu suçun ağır insan hakları ihlali oluşturmasından dolayı failin zamanaşımı kurallarından yararlanamayacağına karar vermiştir.³⁴

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda zamanaşımı kurallarının hiçbir şekilde uygulanmaması gerektiğini en açık şekilde *Barrios Altos/Peru* kararında belirtmiştir. Mahkeme'ye göre ağır insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde zamanaşımı kurallarının ve failerin sorumluluğunu ortan kaldırmaya yönelik getirilen diğer tüm tedbirlerin uygulanması kabul edilemez. Bunun sebebi bu uygulamaların ağır insan hakları ihlalleri faillerine cezasızlık zırhı tanıyor olmasıdır.³⁵ Mahkeme, bu görüşünü *Barrios Altos/Peru* kararını takip eden diğer kararlarında da tekrarlamıştır.³⁶

Soğuk Savaş sonrası, baskı, korku ve güvensizlik hali yaratma aracı olarak zorla kaybetme yönteminin sistematik ve yaygın olarak kullanıldığı Güney Amerika ülkelerinde Yüksek Mahkemeler, zorla kaybetme vakalarının devam eden ihlaller olduğunu tespit etmekte ve bu vakalarla ilgili zamanaşımı süresinin ihlal tamamlanmadan başlamayacağını kabul etmektedir. Örneğin Şili Yüksek Mahkemesi, kendi ceza hukukunda insan kaçırma suçu ile ilgili olarak zamanaşımı süresinin kaçırılan kişinin akıbeti netleştikten sonra başlayacağını kabul etmektedir.³⁷ Böylece zamanaşımı kurallarının hukuk güvenliğini koruduğunu kabul etmekte, ancak akıbeti bilinmeyen bireyler için zamanaşımı süresinin diğer zamanaşımı sürelerine göre daha

İhlallerini Cezalandırma Yükümlülüğüne ve Bunun Tehlikelerine Dair Dontrinié" [The Doctrine of the Inter-American Court of Human Rights Regarding States' Duty to Punish Human Rights Violations and its Dangers], 23 AM. U. INT'L L. REV. 195, 2007, Sayfa 216.

³⁴ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Gómez-Paquiyaui Kardeşler/Peru* Kararı, 8 Temmuz 2004, Paragraf 233, Sayfa 76. (İngilizce: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_110_ing.pdf).

³⁵ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Barrios Altos/Peru* Kararı, 14 Mart 2001, Seri C, No 75, Paragraf 41. (İngilizce: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_75_ing.pdf)

³⁶ Örneğin bkz. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Trujillo Oroza/Bolivia* Kararı, 27 Şubat 2002, Seri C, No 92, Paragraf 106 (İngilizce: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/Seriec_92_ing.pdf); Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Caracazo/Venezuela* Kararı, 29 Ağustos 2002, Seri C, No 95, Paragraf 119 (İngilizce: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_58_ing.pdf)

³⁷ A.g.e., p.120.

farklı bir şekilde işlemesine karar vermektedir. Yine Bolivya Yüksek Mahkemesi zorla kaybedilen bir öğrenci ile ilgili zamanaşımı süresinin kişinin akıbeti belli olmadığı için başlayamayacağına karar vermiştir.³⁸

4. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Zamanaşımı

AİHM içtihadında ağır insan hakları ihlalleri ile zamanaşımı arasındaki ilişki AİHS'nin yaşam hakkını düzenleyen 2. Maddesi ve işkence yasağını düzenleyen 3. Maddesiyle ilgili genel ilkeler ve kanunilik ilkesini düzenleyen 7. Maddesinin 2. ve 3. Maddeler ışığında yorumlanmasıyla şekillenmektedir.

4.1 Genel ilkeler: Haklar Hiyerarşisinde AİHS'nin 2. ve 3. Maddelerinin Üstün Yeri

AİHM içtihadında AİHS'nin 2. Maddesiyle korunan yaşam hakkı, uluslararası insan hakları hiyerarşisinde 'en üstün hak' olarak kabul edilmektedir.³⁹ AİHS'nin 3. Maddesinde düzenlenen işkenceye, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye tabi olmama hakkı ise AİHS'nin en temel haklarından biri olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

Yaşam hakkı ve işkence yasağının uluslararası insan hakları hiyerarşisindeki üstün yeri, bu hakların ihlalleri ile ilgili devletlerin etkili bir soruşturma yürütme yükümlülüğünün ayrı ve özerk bir yükümlülük olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. AİHS'nin 2. ve 3. Maddelerinin etkili olarak korunması, devletlerin bu hakların ihlali sonucunda ortaya çıkabilecek cezazsızlık sorunu ile aktif bir şekilde mücadele etmesini gerektirmektedir. Yaşam hakkına ve işkence yasağına ilişkin bu genel ilkeler, AİHM'nin iç hukuktaki zamanaşımı kuralları ile ilgili içtihadını şekillendirmektedir.

³⁸ A.g.e., p. 121.

³⁹ AİHM, *Streletz, Kessler ve Krenz/Almanya*, Başvuru No. 340044/96, 35532/97, 44801/98, 22 Mart 2001, paragraf 87.

⁴⁰ AİHM, *Aksoy/Türkiye*, Başvuru No. 21987/93, 18 Aralık 1996, paragraf 62.

AİHM ağır insan hakkı ihlallerine ilişkin olarak vermiş olduğu kararlarda, "devletlerin, yaşam hakkı ile işkence yasağı ihlali niteliğindeki eylemlerin işlendiği durumlarda etkili bir soruşturma yürütülerek sorumluları tespit edip cezalandırılması hususunda pozitif bir yükümlülüğü olduğunu, yaşama hakkını ihlal ettiği iddia edilen ve/veya işkence ve kötü muamele iddiaları ile suçlanan kamu görevlilerinin af ve zamanaşımından yararlandırılmaması gerektiğini" belirtmiştir.⁴¹

AİHM'nin zamanaşımı kurallarına dair içtihadını belirginleştirdiği karar ise 2014 yılında verdiği *Mocanu ve diğerleri/Romanya* kararıdır.⁴² *Mocanu ve diğerleri/Romanya* davasında hükümet, 3. Madde ile ilgili yapılan yargılamaların zamanaşımı nedeni ile sona erdiğine işaret etmektedir.⁴³ Bu davada Mahkeme, iç hukuktaki zamanaşımı kurallarının katı bir şekilde uygulanmasının sözleşmesel yükümlülüklerle bağdaşmayacağına altını çizmiştir. Özellikle işkence ve kötü muamele davalarında zamanaşımı sebebi ile bu davaların durdurulamayacağını ifade etmiştir.⁴⁴

AİHM açısından zamanaşımı nedeni ile sona eren bir soruşturma ya da kovuşturma, bu soruşturma ya da kovuşturmanın etkili olarak yapılıp yapılmadığını denetlemeye engel oluşturmamaktadır. AİHS'nin 46. maddesi uyarınca, AİHM bir soruşturma veya kovuşturmanın etkili bir şekilde yürütülmediğine karar verirse, soruşturma ve kovuşturmanın yeniden ve etkili olarak yapılması zorunluluğu doğmaktadır. Dolayısıyla, AİHM içtihadında zamanaşımı kurallarının geçerliliği zamanaşımına uğrayan soruşturmanın veya kovuşturmanın etkili olup olmadığı ile doğrudan ilintilidir.

AİHM, zamanaşımı kuralları uygulamalarının *de facto* cezasızlık ile ilişkisi üzerinde de özellikle durmaktadır. *Cestaro/İtalya* kararında AİHM, 3. maddenin usul bakımından ihlalini sorumluların cezalandırılmaması ve soruşturmanın eksikliklerine dayandırmış, bu bağlamda zamanaşımı kurallarının uygulanmasına dair uygun yasal düzenlemelerin mevcut olmayışının, ihlalden sorumlu güvenlik güçleri için *de facto*

⁴¹ AİHM, *Abdulsamet Yaman/Türkiye*, Başvuru No. 32446/96, 2 Kasım 2004, paragraf 55; AİHM, *Yeter/Türkiye*, Başvuru No. 33750/03, 13 Ocak 2009, paragraf 70; AİHM, *İzci/Türkiye*, Başvuru No. 42606/05, 23 Temmuz 2013, paragraf 73.

⁴² AİHM, *Mocanu ve diğerleri/Romanya*, Başvuru No. 10865/09, 45886/07, 32431/08, 17 Eylül 2014.

⁴³ A.g.e., paragraf 315. Ayrıca bkz. AİHM, *Howald ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No. 52067/10, 41072/11, 11 Mart 2014.

⁴⁴ A.g.e., paragraf 326.

cezasızlık zırhı sağladığını belirtmiştir.⁴⁵

Bu kararı verirken atıfta bulunduğu *Alikaj ve diğerleri/İtalya* kararında ise AİHM, Julian Alikaj'ın ölümüne dair ön soruşturmayı gerçekleştiren görevliler tarafından ve akabinde duruşma hakimi tarafından uygulanan yasal düzenlemelerin, Sözleşmenin 2. Maddesinin usuli boyutuna dair Mahkeme'nin içtihadı göz önüne alındığında hüküm vermeyi engelleyici etkisi sebebiyle kabul edilemez düzenlemeler olduğuna hükmetmiştir.⁴⁶ AİHM, etkili soruşturma yükümlülüğünün yerine getirilmesi için, ilgili düzenlemelerin yetkililerin yeterli ivedilik ve makul özenle hareket etmesini sağlayacak ve şiddet eylemlerinin faillerinin fiili cezasızlık zırhına sahip olmasına izin vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak AİHM, içtihatlarında, zamanaşımı kurallarının hem etkili soruşturmanın hem de cezasızlıkla mücadelenin önünde engel olup olmadığının mahkemelerce değerlendirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir.

4.2 AİHS'nin 7. Maddesinin 2. ve 3. Maddeleri Işığında Yorumlanması Gerekliliği

AİHS'nin 2. ve 3. Maddelerinde düzenlenen hakların etkili korumasının doğal bir uzantısı olan ağır insan haklarında cezasızlıkla mücadele, AİHM'nin AİHS'nin kanunilik ilkesini düzenleyen 7. Maddesini, 2. ve 3. Madde ışığında yorumlamasına yol açmıştır. AİHM, yaşam hakkı ve işkence yasağı davalarında AİHS'nin 7. Maddesinde düzenlenen kanunilik ilkesinin katı bir şekilde uygulanamayacağını söylemektedir. Bunun nedeni, yaşam hakkının ve işkence yasağının tüm iç hukuk sistemlerinde koruması güvence altına alınan en temel haklardan olması ve ihlallerinin ağır insan hakları ihlali teşkil etmesidir. Yaşam hakkı ve işkence yasağının ihlaline yol açan olaylar meydana geldiği zaman iç hukukta kanunlarla suç olarak düzenlenmiyor olsalar dahi yargılanabilirler. Söz konusu olan ağır insan hakları ihlalleri olduğu için faillerin soruşturma ve kovuşturmayla tabi tutulması AİHS'nin 7. Maddesinin ihlalini oluşturmaz. AİHS'nin 7. Maddesinin 2. Fıkrasında belirtildiği gibi “işlendiği zaman medeni milletler tarafından tanınan umumi hukuk prensiplerine

⁴⁵ AİHM, *Cestaro/İtalya*, Başvuru No. 6884/11, 7 Nisan 2015, paragraf 219, 221 ve 225.

⁴⁶ AİHM, *Alikaj ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No. 47357/08, 29 Mart 2011, paragraf 108.

göre suç sayılan bir fiil veya ihmalden suçlu bir şahsın yargılanmasına ve cezalandırılmasına mâni değildir.”⁴⁷

Hâkim Bratza, *K.-H.W./Almanya* kararına katılan görüşünde AİHS'nin 7. ve 2. Maddeleri arasındaki ilişkinin “ağır yaşam hakkı ihlaline yol açan kişinin bu suçu işlerken bunun bir suç olup olmadığını bilmesi” tespiti üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Ağır bir insan hakkı ihlalinin işlendiği zaman suç olduğunun bilinmesi ihlal oluşturan eylemler kanunlarda açıkça suç olarak düzenlenmemiş olsa dahi hukuk güvenliğini koruyan 7. Maddenin ruhuna bir zarar gelmeden yargılamaların geriye yürüyerek yapılabileceğine işaret etmektedir.⁴⁸ *Polednová/Çek Cumhuriyeti* kararında AİHM hukuk devletinde eski rejimler döneminde işlenmiş suçların yargılanmasının meşruluğuna hükmetmiştir.⁴⁹

Tüm bu kararların kaynağını oluşturan hukuksal yoruma dayanarak ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğu zaman iç hukukta düzenlenen zamanaşımı kurallarının mutlak olarak uygulanmamasının da AİHS'nin 7. Maddesini ihlal etmeyeceği sonucuna varılabilir. Her ne kadar yaşam hakkı ve işkence yasağının ihlalini oluşturan eylemlerin kovuşturulabilmesi için ceza kanunlarında zamanaşımı süreleri öngörülmüş olsa dahi bu sürelerin faillere cezasızlık zırhı tanınmayacak şekilde uygulanması ve kanunlarda öngörülen zamanaşımı kurallarının esnetilmesi AİHS'nin 7. Maddesinin ihlalini oluşturmayacaktır.

Bu genel ilkeler ışığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadından iki önemli sonuç çıkmaktadır:

1) Ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda iç hukukta yer alan zamanaşımı kurallarının otomatik olarak işletilmesi AİHS'nin 2. ve 3. maddelerdeki hakların etkili bir şekilde korunması önünde engel oluşturabilir. Bu durumlarda iç hukukta zamanaşımı kurallarının mevcudiyeti devletlerin etkili soruşturma yükümlülüğünü durdurmaz. İç hukukta zamanaşımı kurallarının ileri sürülmesi uluslararası insan hakları hukuku bakımından devletlerin etkili soruşturma ve cezalandırma

⁴⁷ AİHS, Madde 7/2. (İngilizce: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf; Türkçe: http://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf).

⁴⁸ AİHM, *Kononov /Letonya*, Başvuru No. 36376/04, 17 Mayıs 2010, Paragraf 185.

⁴⁹ AİHM, *Polednová/Çek Cumhuriyeti*, Başvuru No. 2615/10, 21 Haziran 2011, Paragraf 113.

sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Zamanaşımı kuralları bu yükümlülüğün yerine getirilmesini engelleyecek şekilde uygulanmamalıdır.

2) Ağır insan hakları ihlallerinde iç hukukta düzenlenen zamanaşımı kurallarının mutlak bir şekilde işletilmemesi AİHS'nin 7. Maddesinin ihlaline yol açmaz. Yaşam hakkı ve işkence yasağının insan hakları hiyerarşisindeki üstün yeri, zamanaşımıyla korunan hukuk güvenliği ilkesinin mutlak bir uygulama alanı olmadığı doktrinini netleştirmiştir. Yaşam hakkı ihlallerinin işlendiği zaman bakımından suç teşkil ettiğinin, failer tarafından bilinmiyor olduğu argümanı inandırıcılıktan uzaktır. Bu kişilerin zamanaşımı kurallarınca sağlanan hukuk güvenliğinden faydalandırılması hukukun cezasızlık lehine kullanılması sonucunu doğurmaktadır. ,

4.3 AİHM'nin Ağır İnsan Hakları İhlalleri ile Zamanaşımı İlişkisine Dair İçtihadının Anayasa Mahkemesi Bakımından Doğurduğu Sonuçlar

AİHM'nin ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda iç hukuktaki zamanaşımı kurallarına yaklaşımı, bu kuralların katı bir şekilde ve doğrudan uygulanamayacağı yönündedir. AİHM için esas olan soruşturmanın failerin cezalandırılmalarını sağlayacak şekilde etkili olup olmadığıdır.

Anayasa Mahkemesi'nin hukuk güvenliği ilkesini gerekçe göstererek ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda zamanaşımı kurallarını uygulamasına karşı çıkmaması ve bu nedenle etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlali tespit edilse dahi davanın esasına girmemesi veya davayı yeniden yargılama için yerel mahkemelere geri göndermemesi AİHM içtihadı ile uyumsuz karar vermesine yol açacaktır. Bunun sonucu, başvurucuların çok gecikmeli de olsa, AİHM'ne başvurabilmeleri ve kuvvetle muhtemel AİHS'nin 2. ve 3. Madde ihlali kararları ile geri dönmeleridir. Bu durum, Anayasa Mahkemesi'nin AİHM'ne gitmeden başvuruculara etkili başvuru yolu sağlaması misyonundan uzaklaşmasına ve zamanaşımının otomatik olarak uygulandığı kararlar bakımından Anayasa Mahkemesi'nin etkisiz bir başvuru yolu olarak kabul edilmesine yol açacaktır.

Ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, etkisiz bir soruşturma neticesinde verilen zamanaşımı sebebiyle kovuşturmaya yer olmadığına dair kararlar, devletin AİHS'nin 2. Maddesinden doğan yükümlölüklerine aykırı olduğu ve sorumluların fiilen cezasızlığına yol açtığı için Anayasa Mahkemesi'nin temel hak ve özgürlükleri koruma odaklı içtihadında önemli bir boşluk yaratacaktır. Aynı başvurularda AİHM'nin yerleşik içtihadı gösterdiği üzere çok farklı bir tutum takip edeceğinin net olması AYM'nin ağır insan hakları ve zamanaşımı ilişkisini, birçok alanda yaptığı gibi, AİHM içtihadı ile uyumlu yorumlamasının gerekliliğine işaret etmektedir.

5. Türkiye'de Zorla Kaybetmeler ve Zamanaşımı

Buğün en ağır insan hakları ihlallerinden biri olarak kabul edilen zorla kaybetme eylemi, dünya çapında çatışma, politik şiddet veya otoriter rejimlerin hüküm sürdüğu bölgelerde devlet otoritelerinin siyasi muhalefeti bastırmaya yönelik başvurduğu bir yöntemdir. Bu yöntem Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki dönemlerde, özellikle 1990'lı yıllarda yoğun bir biçimde devlet tarafından kullanılmıştır.⁵⁰

Türkiye'de zorla kaybetme eylemi ceza kanununda ayrı bir suç olarak düzenlenmemektedir. Bu nedenle yargı makamları esasında zorla kaybetme suçu teşkil eden bir eylemi öldürme suçu olarak nitelendirmektedir. Türkiye'de zorla kaybetmeler eski Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğu zaman diliminde gerçekteleği ve bu kanun řu an yürürlükte olan Ceza Kanunu'na göre failer açısından daha lehe hükümler içerdii için yaygın uygulama bu tür suçlara ilişkin hukuki süreçlerde mülga Ceza Kanunu'nun öldürme suçunu düzenleyen 448 ila 450. maddelerine başvurulması ve zamanaşımı süresinin 20 yıl olarak kabul edilmesidir. Bu 20 yıllık zamanaşımı süresi suç meydana geldiği tarihten itibaren işletilmeye başlamaktadır.

Bu yoruma göre Türkiye'de meydana gelen zorla kaybetme suçları hakkında

⁵⁰ Türkiye'de toplam kaç kişinin zorla kaybedildiğine ilişkin kesin ve net bir veri henüz ortaya koyulmamıştır. Ancak bu alanda çalışmış tüm kurumların listeleri incelendiğinde, 12 Eylül 1980 darbesinden bugüne toplam kaybedilen kişi sayısı, bunun kesin olmayan ve doğrulanması gereken bir rakam olduğunu hatırd tutarak, 1,353'tür. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi bu alanda yürüttüğu çalışmalar sonucunda 1,353 kişiden 472 kişinin zorla kaybedilmiş olduğunu kesinleştirmiştir. Zorla kaybedilenlerin kişisel bilgileri, kaybedilme tarih ve yerleri, kaybedilme öyküleri ve yürütölen hukuki süreçlere dair özetler Hakikat Adalet Hafıza Merkezi tarafından oluşturulan veritabanında bulunabilir: <http://www.zorlakaybedilenler.org/index.php>.

yürütülen soruşturmaların çoğunun zamanaşımına uğradığını veya uğrama riskiyle karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür. Ancak söz konusu soruşturmaların zorla kaybetmeler hakkındaki hakikati ortaya çıkartacak ve faillerin cezalandırılmasını sağlayacak şekilde etkili olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün olmamaktadır.⁵¹

Türkiye’de zorla kaybetmelerle ilgili hukuki süreçlerde uygulanan zamanaşımı kurallarının yukarıda aktarılan uluslararası standartlarla uyumlu olmadığı açıktır. Söz konusu standartlarda zorla kaybetme eyleminin süreklilik taşıyan özgül karakteri dikkate alınarak zamanaşımı sürelerinin eylem tamamlandığı anda işlemeye başlatılması gerektiği söylenmesine rağmen Türkiye uygulamasında bu süreler suç tarihinden itibaren işletilmeye başlanmaktadır. Bunun yanı sıra soruşturmaların etkililiğinden söz etmek mümkün değilken zamanaşımı süreleri işlemeye devam etmektedir. Bu şekilde uygulanan zamanaşımı kurallarının hukuk güvenliği ilkesini koruma amacıyla uygulandığını söylemek mümkün değildir. Zira bu uygulama hem kayıp yakınlarının hem de bir bütün olarak toplumun hakikat hakkını ihlal ettiği gibi failer açısından da bir cezasızlık zırhı yaratmaktadır.

6. Sonuç

Anayasa Mahkemesi, sadece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihadına değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları hukuku ve karşılaştırmalı insan hakları hukuku içtihadına da kararlarında yer vermektedir.⁵²

⁵¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi zorla kaybedilen 296 kişiye dair yürütülen hukuki süreçlerin analizi sonucunda 204 kişinin kaybedilmesine dair soruşturmaların sürüncemede bırakıldığını, 9 kişiyle ilgili soruşturmanın zamanaşımı kararıyla sonlandırıldığını ve 16 kişiyle ilgili takipsizlik kararı sonucu dava açılmadığını ortaya koymuştur. 67 kişinin zorla kaybedilmesiyle ilgili açılan 13 davadan ise 34 kişinin zorla kaybedilmesine ilişkin olan 7’si beraat kararıyla sonuçlanmıştır.

⁵² Bunun önemli örnekleri için bakınız: 2013/7979 No’lu Gülbü Özgürler Başvurusu’nda 11 Kasım 2015 tarihinde verilen kararın 49. paragrafında BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme referans gösterilmiştir. 2013/7443 No’lu Esra Nur Özbey Başvurusu’nda 20 Mayıs 2015 tarihinde verilen kararın 55. paragrafında BM İnsan Hakları Komitesi’nin 22 No’lu Genel Yorum’u referans gösterilmiştir. 2013/409 No’lu Abdullah Öcalan Başvurusu’nda 25 Haziran 2014 tarihinde verilen kararın 87. paragrafında Avrupa Konseyi’nin 27 Aralık 2001 tarihli Ortak Tutum Kararı referans gösterilmiştir. 2013/3924 No’lu Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu’nda 6 Ocak 2015 tarihinde verilen kararın 47. paragrafında 13 Ocak 1993 tarihli Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası İle İlgili Sözleşme’ye; 48. paragrafında 27 Ağustos 1990 tarihli BM Suçun Önlenmesi ve Suçluların İslahı Sekizinci Kongresi’nde kabul edilen Kolluk Görevlileri Tarafından Zor ve Ateşli Silah Kullanılması Hakkında Temel İlkeler’e; 49. paragrafında BM İnsan Hakları Komisyonu’nun

Ağır insan hakları ihlallerinin tanınması ve bu ihlallerin söz konusu olduğu davalarda zamanaşımı kurallarının yaşam hakkı ve işkence yasağına tam ve etkili koruma sağlayacak şekilde yorumlanması yükümlülüğü uluslararası insan hakları hukukunda yerleşiktir. Uluslararası insan hakları hukukunda buna aykırı bir yorumun zamanaşımı kurallarının ruhuna ve amacına hizmet etmeyeceği teslim edilmektedir.

Zamanaşımı kuralları hukuk güvenliği ilkesini korumayı amaçlamaktadır. Ancak ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olan davalarda hukuk güvenliği ilkesi hakların yalnızca teorik olarak korunmasına sebep olduğundan, hakların etkili korunması bu ilkenin ağır insan hakları ihlalleri zeminine göre değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yolunun ortaya çıkış sebeplerinden biri Türkiye’de bireylere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmadan insan hakları alanında etkili başvuru yolu sağlamaktır. Bireysel başvuru yolu Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin kesişim alanında bulunan haklar için tesis edilmiştir. Yaşam hakkı ve işkence yasağı hem Anayasa hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından özellikle korunan haklardır. Hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin hem de karşılaştırmalı insan hakları hukukunun temel amacı bu hakların etkili olarak korunmasıdır.

Uluslararası ve karşılaştırmalı insan hakları hukuku zorla kaybetme eyleminin kaybetme olgusuna ilişkin şartlar ortaya çıkana, yani kişinin nerede, nasıl, kimler tarafından, kimlerin verdiği emir veya talimatlar çerçevesinde kaybedildiği belirlenene ve akıbetine dair resmi bir açıklama yapılana kadar devam ettiğini ve zamanaşımı sürelerinin eylem tamamlandığında işletilmeye başlaması gerektiğini söylemektedir. Belirtmek isteriz ki işbu *amicus curiae* görüşünün sunulduğu bireysel başvuru dosyalarına konu olan olaylarda zorla kaybedilen kişinin bedeninin bulunmuş olması kendi başına (*per se*) zamanaşımı sürelerinin işletilmeye başlaması için yeterli değildir.

Ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda ihlallerin ağırlılığının ve bu ihlallerin devlet dahli ile işlenmiş olması olgusunun iç hukuktaki zamanaşımı kurallarının

Barışçıl Toplanma ve Gösteri Yapma Özgürlüğü Özel Raportörü tarafından hazırlanan Rapor’a ve 50. paragrafında Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi Görüş ve Tavsiyelerine referans verilmiştir.

mutlaka hakikat hakkı, etkili başvuru hakkı ve sorumluların etkili olarak soruşturulması ve uygun şekilde cezalandırılması yükümlülüğü ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliği yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Hakikat hakkı bağlamında salt beden bulunmuş olması eylemin tamamlandığı ve zamanaşımı süresinin başlatılması gerektiği anlamına gelmeyecektir. Zira yalnızca beden bulunduğ, ancak kişinin nerede, nasıl, kimler tarafından, kimlerin verdiği emir veya talimatlar çerçevesinde kaybedildiğinin belirlenmediği ve akıbetine dair resmi bir açıklama yapılmadığı durumlarda hakikat hakkının yerine getirilmiş olduğundan söz etmek mümkün olmayacaktır. Hakikat hakkının ihlalinin söz konusu olacağı bu tarz durumlarda zamanaşımı sürelerini işletmek uluslararası ve karşılaştırmalı insan hakları hukukunda belirlenen standartlara aykırılık teşkil edecektir.⁵³

Etkili başvuru hakkı ve sorumluların etkili olarak soruşturulması ve uygun şekilde cezalandırılması yükümlülüğü bağlamında da aynı yorumu yapmak mümkündür. Kamu otoriteleri zorla kaybetme vakası için etkili bir soruşturma yapılmasını sağlayacak imkanları oluşturmamış ve fiili ya da hukuki engeller failer için bir cezasızlık zırhı sağlayacak sonuçlar ortaya çıkarmışsa, zorla kaybedilen kişinin bedeninin bulunmuş olması kendi başına zamanaşımı sürelerinin başlatılması için yeterli olmayacaktır.

Sonuç olarak tüm hukuksal düzenleme ve standartlar itibarıyla; hukuk devleti olgusunun kalbinde, hukuk güvenliği ilkesi ve ağır insan hakları ihlallerinde cezasızlık arasında bir denge kurulması gerekliliğinin olduğunu ve zamanaşımının insan hakları hukuku yorumunda salt kendi başına bir değer olarak savunulamayacağını söylemek gereklidir.

⁵³ BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu hakikat hakkının nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili olarak hazırladığı raporunda bu hususa değinmiştir. Bkz. BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu, “Zorla Kaybetmeler ve Yasa Dışı Keyfi İnfazlar Sorunu Bağlamında Medeni ve Siyasal Haklar” [Civil and Political Rights Including the Questions of Disappearances and Summary Executions], E/CN.4/2001/68, 18 Aralık 2000, Paragraf 26.

KAYNAKÇA

Uluslararası Sözleşmeler

Birleşmiş Milletler, “İnsan Hakları Evrensel Beyanname” [Universal Declaration of Human Rights], 10 Aralık 1948.

Birleşmiş Milletler, “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination], 21 Aralık 1965.

Birleşmiş Milletler, “Birleşmiş Milletler, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme” [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women], 18 Aralık 1979.

Birleşmiş Milletler, “Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme” [International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance], E/CN.4/2005/WG.22/WP.1/Rev.4, 20 Aralık 2006.

Birleşmiş Milletler, “Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi” [International Covenant on Civil and Political Rights], 2200A (XXI) No’lu Karar, 16 Aralık 1966.

Birleşmiş Milletler, “İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme” [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment], 39/46 No’lu Karar, 10 Aralık 1984.

Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreteri, “Amerikalılar Arası Kişilerin Zorla Kaybedilmesine Dair Sözleşme” [Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons], 9 Haziran 1994.

Avrupa Konseyi, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” [European Convention on Human Rights], 4 Kasım 1950.

İlkeler

BM Genel Kurulu, “Ağır Uluslararası İnsan Hakları Hukuku İhlalleri ve Ciddi Uluslararası İnsani Hukuk İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Tazminat Hakkına Dair Temel Prensipler ve Kurallar” [Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law], A/RES/60/147, 16 Aralık 2005.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, “Ağır İnsan Hakları İhlalleri Bakımından Cezasızlığın Sona Erdirilmesine Yönelik Rehber İlkeler” [Guidelines of the

Committee of Ministers of the Council of Europe on Eradicating Impunity for Serious Human Rights Violations], Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 30 Mart 2011 tarihli 1110. Bakan Yardımcıları toplantısında kabul edilen Kılavuz İlkeler.

BM İnsan Hakları Komisyonu, Bağımsız Uzman Diane Orentlicher, “Cezasızlıkla Mücadele Yoluyla İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Güncellenmiş Prensipler” [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity], E/CN.4/2005/102/Add.1., 08 Şubat 2005.

BM İnsan Hakları Komisyonu, Bağımsız Uzman Diane Orentlicher tarafından tekrardan güncellenen Prensipler, E/CN.4/2005/102, 18 Şubat 2005.

Yorumlar

BM İnsan Hakları Komitesi, 3 No’lu Genel Yorum’un yerini alan 31 No’lu Genel Yorum, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26 Mayıs 2004.

BM İşkenceye Karşı Komite, 3. No’lu Genel Yorum, 13 Aralık 2012.

BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu, Süreklilik Taşıyan bir Suç Olarak Zorla Kaybetme Genel Yorumu.

Tavsiye Kararları

BM İnsan Hakları Komisyonu, “Hakikat Hakkı” [Right to Truth], A/HRC/RES/9/11, 24 Eylül 2008.

BM İnsan Hakları Komisyonu, “Hakikat Hakkı” [Right to Truth], A/HRC/RES/12/12, 12 Ekim 2009.

BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/CO/70/ARG, 15 Kasım 2000.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi, “Zorla Kaybetmeler” [Enforced Disappearances], Resolution 1463, 2005.

BM Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu, “Zorla Kaybetmeler ve Yasa Dışı Keyfi İnfazlar Sorunu Bağlamında Medeni ve Siyasi Haklar” [Civil and Political Rights Including the Questions of Disappearances and Summary Executions], E/CN.4/2001/68, 18 Aralık 2000,

Sonuç Gözlemleri

BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Karadağ, 3-21 Kasım 2008, 45. Oturum, CAT/C/MNE/CO/1, 10 Ocak 2009.

BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Letonya, 5-23 Kasım 2007, 39. Oturum, CAT/C/LVA/CO/2, 19 Şubat 2008.

BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, Danimarka, 30 Nisan-18 Mayıs 2007, 38. Oturum, CAT/C/DNK/CO/5, 16 Temmuz 2007.

BM İşkenceye Karşı Komite, Sonuç Gözlemleri, İtalya, 30 Nisan-18 Mayıs 2007, 38. Oturum, CAT/C/ITA/CO/4, 16 Temmuz 2007.

BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/CO/70/ARG, 15 Kasım 2000.

BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/C/HRV/CO/2, 4 Kasım 2009.

BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/C/PAN/CO/3, 17 Nisan 2008.

Mahkeme Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Streletz, Kessler ve Krenz/Almanya*, Başvuru No. 340044/96, 35532/97, 44801/98, 22 Mart 2001.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Aksoy/Türkiye*, Başvuru No. 21987/93, 18 Aralık 1996.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Ramirez Sanchez/Fransa*, Başvuru No: 59450/2000, 4 Temmuz 2006.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Abdulsamet Yaman/Türkiye*, Başvuru No. 32446/96, 2 Kasım 2004.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Yeter/Türkiye*, Başvuru No. 33750/03, 13 Ocak 2009.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *İzci/Türkiye*, Başvuru No. 42606/05, 23 Temmuz 2013.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Mocanu ve diğerleri/Romanya*, Başvuru No. [10865/09](#), [45886/07](#), [32431/08](#), 17 Eylül 2014.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Howald ve diğerleri/İsviçre*, Başvuru No. 52067/10, 41072/11, 11 Mart 2014,

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Cestaro/İtalya*, Başvuru No. 6884/11, 7 Nisan 2015.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Alikaj ve diğerleri/İtalya*, Başvuru No. [47357/08](#), 29 Mart 2011.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kononov /Letonya*, Başvuru No. 36376/04, 17 Mayıs 2010.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Polednová/Çek Cumhuriyeti*, Başvuru No. 2615/10, 21 Haziran 2011.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Velásquez Rodríguez/Honduras* Kararı, 29 Temmuz 1988.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Huilca- Tecse/Peru* Kararı, 3 Mart 2005.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Bulacio/ Arjantin* Kararı, 18 Eylül 2003.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Gómez-Paquiyaury Kardeşler/Peru* Kararı, 8 Temmuz 2004.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Barrios Altos/Peru* Kararı, 14 Mart 2001.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Trujillo Oroza/Bolivia* Kararı, 27 Şubat 2002.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, *Caracazo/Venezuela* Kararı, 29 Ağustos 2002.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi, *Gülbü Özgürler* Başvurusu, B. No. 2013/7979, K. T. 11 Kasım 2015.

Anayasa Mahkemesi, *Esra Nur Özbey* Başvurusu, B. No. 2013/7443, K. T. 20 Mayıs 2015.

Anayasa Mahkemesi, Abdullah Öcalan Başvurusu, B. No. 2013/409, K. T. 25 Haziran 2014.

Anayasa Mahkemesi, Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu, B. No. 2013/3924, K. T. 6 Ocak 2015.

Yerel Mahkemeler

Arjantin Yüksek Mahkemesi, “Espósito, Miguel Angel s/incidente de prescripción de la acción penal promovido por su defensa,” La Ley [L.L.], 2004-E-224 (Arg.), 23 Aralık 2004.

Diğer Kaynaklar

Uluslararası Hukukçular Komisyonu, “Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Etkili Başvuru ve Onarım Hakkı: Uygulayıcılar için bir Rehber” [The Right to a Remedy and to Reparation for Gross Human Rights Violations: A Practitioners’ Guide], Cenevre, Aralık 2006.

Fernando Felipe Basch, “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin Devletlerin İnsan Hakları İhlallerini Cezalandırma Yükümlülüğüne ve Bunun Tehlikelerine Dair Dontrinié” [The Doctrine of the Inter-American Court of Human Rights Regarding States' Duty to Punish Human Rights Violations and its Dangers], 23 AM. U. INT'L L. REV. 195, 2007.